

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXXIX

P R E S I D E N C Y

Book 14

VLADAN ĐORĐEVIĆ

ON THE OCCASION OF THE 176th ANNIVERSARY OF HIS BIRTH

BELGRADE 2020

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXXIX

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 14

ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ

ПОВОДОМ СТО СЕДАМДЕСЕТ ШЕСТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

БЕОГРАД 2020

Организациони одбор
академик Владимир Кањух
академик Радоје Чоловић
дојисни члан Мира Радојевић
дојисни члан Јован Делић
Вера Бајићина, секретар

Рецензенти
академик Василије Крстић
академик Нада Милошевић Ђорђевић
академик Миодраг Чолић
академик Љубодраг Димић
проф. др Душан Иванић
проф. др Горан М. Максимовић

Главни уредник
академик Зоран Кнежевић

Уредници
академик Владимир Кањух
академик Радоје Чоловић
дојисни члан Мира Радојевић
дојисни члан Јован Делић

Издавач
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектура
Младенка Савичић

Коректура
Рајка Павловић

Дизајн корица
Драјана Лацмановић–Лекић

Штампа
Службени гласник, Београд

ISBN 978-86-7025-888-4

Тираж 400 примерака

© Српска академија наука и уметности, 2020.

С А Д Р Ж А Ј

Реч уредника.....	9
Василије Ђ. Крестић: <i>Владан Ђорђевић и Српско учено друштво</i>	11
Vasilije Đ. Krestić: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Learned Society (SLS)</i>	17
Вељко Тодоровић: <i>Владан Ђорђевић и српска војска</i>	19
Veljko Todorović: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Army</i>	35
Вељко Тодоровић, Јово Зељковић: <i>Владан Ђорђевић и историја Српској војној саниџерији</i>	37
Veljko Todorović, Jovo Zeljković: <i>Vladan Đorđević and the History of the Serbian Medical Corps</i>	52
Радоје Чоловић, Владимир Кањух: <i>Владан Ђорђевић и Српско лекарско друштво</i>	53
Radoje Čolović, Vladimir Kanjuh: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Medical Society</i>	68
Радоје Чоловић: <i>Прикази, предавања и дискусије др Владана Ђорђевића на састанцима Српској лекарској друштва</i>	71
Radoje Čolović: <i>Dr Vladan Đorđević's Presentations, Lectures and Discussions at the Serbian Medical Society Meetings</i>	80
Зоран Вацић: <i>Народна медицина у Срба написао др Владан Ђорђевић</i>	81
Zoran Vacić: <i>Narodna medicina u Srba by Dr Vladan Đorđević</i>	103
Радоје Чоловић: <i>Владан Ђорђевић иницијатор и оснивач „Српској друштва за приватну помоћ рањеницима и болесницима“ (Српској друштва Црвеној крсти)</i>	105
Radoje Čolović: <i>Vladan Đorđević, Initiator and Founder of „The Serbian Society for Private Assistance to the Wounded and Sick Soldiers“ (Serbian Red Cross Society)</i>	116

Гордана Лазаревић: Улога др Владана Ђорђевића као уредника и власника часописа Отаџбина у развоју здравствене културе.....	117
Gordana Lazarević: <i>Vladan Đorđević's role as the editor and owner of the journal Otažbina in building a culture of health</i>	136
Зоран Ваџић: Реформа помоћи сиромашнима – допринос Владана Ђорђевића	137
Zoran Vacić: <i>Reform of help to the Poor – Vladan Đorđević's Contribution</i>	150
Радоје Чоловић: Др Владан Ђорђевић, први почасни доктор медицинских наука Универзитета у Београду	153
Radoje Čolović: <i>Dr Vladan Đorđević, the first Honorary Doctor of Medical Sciences of the University of Belgrade</i>	164
Зоран Ваџић: „Мизерија практичној животи“ Владана Ђорђевића	165
Zoran Vacić: <i>Vladan Đorđević's "Misery of Practical Life"</i>	184
Борис Милосављевић: Породица и порекло Владана Ђорђевића	185
Boris Milosavljević: <i>Vladan Đorđević's Family and Background</i>	203
Драган Симеуновић: Полемика др Владана Ђорђевића са српским социјалистима о „сиротињској болници“ и радничком питању	205
Dragan Simeunović: <i>The Polemic of Dr Vladan Đorđević with Serbian Socialists About "the Hospital for the Poor" and the Labour Issue</i>	237
Мирослав Перишић: Дипломатски дани Владана Ђорђевића у Атини	239
Miroslav Perišić: <i>Vladan Đorđević's Diplomatic Service in Athens</i>	251
Петар В. Крестић: Шест писама Стојана Новаковића Владану Ђорђевићу 1893. године	253
Petar V. Krestić: <i>Six Letters that Stojan Novaković sent to Vladan Đorđević in 1893</i>	270
Славенко Терзић: Балкански хоризонти Владана Ђорђевића	271
Slavenko Terzić: <i>Balkan Horizons of Vladan Đorđević</i>	292
Милић Ј. Милићевић: Државне и друштвене промене за време председништва Владана Ђорђевића (октобарској режима) 1897–1900. године	293
Milić J. Milićević: <i>State and Social Changes During the Presidency of Vladan Đorđević (October Regime) 1897–1900</i>	306
Војислав Г. Павловић: Конкордатско питање за време владе Владана Ђорђевића	307
Vojislav G. Pavlović: <i>The Concordat Issue During the Government Led by Vladan Đorđević</i>	319

Владимир Јовановић: <i>Владан Ђорђевић и Ивањдански атентатај</i>	321
Vladimir Jovanović: <i>Vladan Đorđević and the Ivandan Assassination Attempt</i>	340
Ђорђе Ђурић: <i>Владан Ђорђевић и Јован Жујовић, њолиитичке судбине два разочарана обреновићевица</i>	343
Đorđe Đurić: <i>Vladan Đorđević and Jovan Žujović, the Political Destiny of two Disillusioned Supporters of the Obrenović Dynasty</i>	360
Јован Делић: <i>Владан Ђорђевић у науци о књижевности</i>	363
Jovan Delić: <i>Vladan Đorđević and the Science of Literature</i>	377
Душан Иванић: <i>Владан Ђорђевић и српски реализам</i>	379
Dušan Ivanić: <i>Vladan Đorđević and Serbian Realism</i>	385
Љиљана Костић: <i>Аутиобиографски и њоетички дискурс Владана Ђорђевића</i>	387
Ljiljana Kostić: <i>Vladan Đorđević's Autobiographical and Poetic Discourse</i>	397
Татјана Јовићевић: <i>Историја, фикција, актуелност – њриповедање и њоруке у њрози Владана Ђорђевића</i>	399
Tatjana Jovičević: <i>History, Fiction, Actuality – Storytelling and Messages in the Prose of Vladan Đorđević</i>	415
Јована М. Јосиповић: <i>Митѡѡоеѡика романѡичарске ѡубави и стѡрасѡи у Кочиној крајини</i>	417
Jovana M. Josipović: <i>Mythopoetics of Romantic Love and Passion in Kočina krajina</i>	426
Драгана Вукићевић: <i>Голгота – ѡоеѡика мелодрамске ѡрозе</i>	427
Dragana Vukičević: <i>Golgotha – The Poetics of Melodramatic Prose</i>	445
Снежана Милосављевић Милић: <i>Слика владара између историјске и књижевне нарације у роману У фронт Владана Ђорђевића</i>	447
Snežana Milosavljević Milić: <i>A Portrait of a Ruler Between Historiographic and Literary Narration – U front by Vladan Đorđević</i>	455
Горан М. Максимовић: <i>Пуѡѡѡисна ѡроза Владана Ђорђевића</i>	457
Goran M. Maksimović: <i>Travelogue Prose by Vladan Đorđević</i>	468
Зорица Несторовић: <i>Раг Владана Ђорђевића у обласѡи граме</i>	469
Zorica Nestorović: <i>Vladan Đorđević's Work in the Field of Drama</i>	484

Радослав Ераковић: <i>Лекар, њојџуковник и невешџи коњаник: мемоарско-дневничка сучељавања Владана Ђорђевића и Пере Тодоровића</i>	485
Radoslav Eraković: <i>Physician, Lieutenant Colonel and Unskilful Equestrian: Literary Rivalry Between Vladan Đorđević and Pera Todorović</i>	495
Гордана Илић Марковић: <i>Бечке ѓодине Владана Ђорђевића</i>	497
Gordana Ilić Marković: <i>Die Wiener Jahre von Vladan Đorđević</i>	514
Драгана Бедов: <i>Успомене Владана Ђорђевића – између сведочења и настојања</i>	515
Dragana Bedov: <i>Uspomene by Vladan Đorđević – Between Testimony and Aspiration</i>	541

РЕЧ УРЕДНИКА

На предлог Одељења медицинских наука, Председништво Српске академије наука и уметности је 2020. годину посветило академику Владану Ђорђевићу. Четворочлани Одбор добио је изузетно тежак задатак да, на начин како су већ представљени истакнути чланови Академије, Јован Цвијић, Михаило Петровић Алас, Стојан Новаковић и Слободан Јовановић, нашој и страниој јавности што потпуније представи академика Владана Ђорђевића, који је током свог, за своје време врло дугог живота, уз изврсне личне способности, испољио широка интересовања и дао изузетне доприносе у разним областима у којима је делао и којима је често давао и лични печат.

Владан Ђорђевић је био један од првих Срба пореклом из Србије који су завршили студије медицине, први српски хирург у данашњем смислу речи који је у области хирургије и српске медицине, војном и грађанском санитету, медицинској публицистици, издаваштву и преводилаштву у медицини, оставио изузетно дубоке трагове. Уз то, он је био изузетан друштвени радник, оснивач три велика друштва која и данас постоје и успешно раде, председник Одбора београдске општине, успешан министар просвете и црквених дела, министар привреде, вишегодишњи дипломата у Грчкој и Турској, три године председник Владе и министар иностраних дела, истакнути национални радник, који се успешно огледао и у књижевности као писац приповедака, историјских романа, путописа, преводилац, оснивач, власник и уредник часописа *Ошацибина*, једног од најбољих часописа у другој половини деветнаестог века, припадник једне изузетне генерације српске интелигенције која је дала огроман допринос обнови српске државе и њених институција.

У свом изузетно богатом животу, био је активни учесник четири рата, француско-пруског (1870/71), начелник српског војног санитета у два српско-турска рата (1876–78) и српско-бугарског рата (1885) и заточеник у Првом светском рату. Сретао је најистакнутије људе свога времена, из области медицине, књижевности, политике, дипломатије, разговарао и преговарао са неким од најзначајнијих државника свога времена, био гост председника, краљева, царева и султана, али и политички осуђеник и заточеник.

Да би што боље одговорио овом врло захтевном задатку, Одбор је одлучио да се у Галерији Српске академије приреди изложба о животу и делу Владана Ђорђевића са репрезентативним каталогом, да се организује научни скуп о његовом животу и делу, да се изда двојезично издање о његовом животу, делу и времену у коме је деловао, да се изда зборник

радова са научног скупа и да се издају његове „Успомене“, које у рукопису скоро цео век чекају на објављивање.

Чланови Одбора су поделили задатке. Академици Владимир Кањух и Радоје Чоловић су се старали о прилозима о академику Владану Ђорђевићу који су на било који начин у вези са медицином, дописни члан САНУ Мирјана Радојевић о радовима који се односе на његову делатност у дипломатији, државним и државничким пословима, а дописни члан Јован Делић о радовима из области књижевности.

Чланови Одбора изражавају велику захвалност свим ауторима прилога, а посебно рецензентима, академицима Василију Крестићу, Нади Милошевић Ђорђевић, Миодрагу Чолићу и Љубодрагу Димићу, и професорима Душану Иванићу и Горану М. Максимовићу, који су уложили велики труд да анализирају и оцене прилоге који се налазе у књизи.

О Владану Ђорђевићу су написане књиге и бројни радови, анализирани су његове делатности у разним областима, одржавани су научни скупови, држана предавања и припређиване изложбе. По сазнању Одбора, ово је први пут да се на једном месту настоји да се осветле његове делатности у свим областима у којима је делао, медицини, књижевности, друштвеним, дипломатским, државним и државничким и другим областима.

Свесни да ни на једном научном скупу о Владану Ђорђевићу није могуће рећи све, и да ће увек остати нешто што није обухваћено и анализирано, чланови Одбора се ипак надају да ће њихов труд и труд великог броја приложника у књигама и предавача на научном скупу помоћи да учесници скупа и читаоци пратећих публикација стекну једну потпунију слику о животу и делу академика Владана Ђорђевића.

Одбор је био одлучио да се научни скуп одржи на 176. годишњицу рођења академика Владана Ђорђевића и да се радови планирани за научни скуп објаве у књизи „Владан Ђорђевић, живот и дело“ пре одржавања скупа 3. и 4. децембра 2020. године.

Нажалост, иако су све припреме биле обављене, због пандемије изазване корона вирусом и рестрикција које су уведене у циљу њеног сузбијања, одржавање научног скупа у планирано време није било могуће, тако да је скуп морао да се одложи и биће одржан чим то буде било могуће.

Уредници

ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ И СРПСКА ВОЈСКА

ВЕЉКО ТОДОРОВИЋ

С а ж е т а к. – Доктор Владан Ђорђевић (1844–1930) био је први хирург у српској војсци. У војном санитету радио је седам година (од 1871. до 1878. и 1885. и 1886). Био је хирург и управник београдске Војне болнице и начелник српског војног санитета у Првом (1876) и Другом (1877–1878) српско-турском рату и у Српско-бугарском рату (1885–1886). Написао је или учествовао у изради доктринарних докумената о организацији и раду санитарске службе, ослањајући се на своје лично искуство, али и прописе страних армија, посебно немачке и швајцарске. Већина његових предлога о раду санитета је прихваћена и примењена. У војсци је држао предавања о раду болничара на ратишту и о начелима војне хигијене. О томе је написао приручнике који су више деценија били званични уџбеници. Значајно је унапредио положај српског војног санитета и санитарских официра. Допринео је повећању броја санитарског особља у војсци и бољем опремању санитета. Унапређењем хигијенских услова у војсци смањен је број разбољевања, нарочито од заразних болести, а бољим условима лечења у војним болницама смањена је смртност од болести и повреда. На основу укупног доприноса развоју српске војске и војног санитета, доктор Владан Ђорђевић један је од његових најзначајнијих представника у целокупној српској историји.

Кључне речи: Владан Ђорђевић, српска војска, санитет, историја

1. УВОД

Владан Ђорђевић рођен је 21. новембра 1844. године¹ у Београду. Детињство и рану младост проживео је у касарни у Београду, где је становао његов отац као војни службеник. Дружећи се са војницима и официрима, заволео је војнички позив, што је утицало на један период његове професионалне каријере, али и на доживотну, сталну или повремену, везаност за послове и проблеме српске војске, а поготово њеног санитета. „Отуда је никла истинска љубав према српској војсци, којом се одликовао др Владан Ђорђевић целог живота“².

¹ Сви датуми су по јулијанском календару, који је важио у то време.

² Војислав М. Суботић, *Др Владан Ђорђевић: његовој историји књижевности 1860. – 25. фебруар – 1910*. Репринт издање (из 1910), са допунама Радоја Чоловића и Душана Иванића, Београд: Српска академија наука и уметности: Српско лекарско друштво, 2016, стр. 2.

Владан је завршио гимназију и Лицеј у Београду. Као државни питомац завршио је студије на Медицинском факултету у Бечу почетком 1869. године, када је положио и ригорозуме за докторат хирургије и магистеријум опстетриције. Од 1869. године до почетка 1871. године био је на специјализацији хирургије у Бечу код професора Теодора Билрота (Albert Christian Theodor Billroth)³. Учествовао је као хирург немачког санитета у Француско-немачком рату 1870–1871. године⁴, у којем је добио чин краљевског пруског поручника у резерви⁵.

После завршетка двогодишње специјализације из хирургије, др Владан Ђорђевић се вратио у Београд. Имао је обавезу да служи у војној служби седам година, колико је добијао државну стипендију. За војног лекара друге класе и шефа Хируршког одељења Војне болнице у Београду постављен је 25. новембра 1871. године⁶. За личног лекара кнеза, касније краља Милана Обреновића постављен је 1873. године. Та обавеза га је једним делом одвојила од хируршког рада и послова на организацији санитета, али му је лично пријатељство са владарем Србије помогло да лакше реализује реформе војног и цивилног санитета, као и многе друге иницијативе у пословима којима се бавио током живота.

Поред рада у српској војсци и њеном санитету, др Владан Ђорђевић се бавио различитим управним, државним, дипломатским и организационим пословима. Умро је 31. августа 1930. године у Бадену код Беча, сахрањен је у Београду.

2. РАД ДОКТОРА ВЛАДАНА ЂОРЂЕВИЋА У СРПСКОМ ВОЈНОМ САНИТЕТУ И УЧЕШЋЕ У РАТОВИМА

Доктор Владан Ђорђевић је у српском војном санитету био на различитим дужностима: лекар друге класе и шеф Хируршког одељења Војне болнице у Београду, управник исте болнице, начелник санитета Јужноморавске дивизије, начелник санитета Моравско-тимочке војске, начелник санитета Врховне команде у оба српско-турска рата од 1876. до 1878. године и у Српско-бугарском рату 1885–1886. године. У ратовима се бавио организацијом и функционисањем целокупног санитета, а знатно мање хирургијом. Био је предавач у Болничарској чети српске војске и у Војној академији. Написао је бројне публикације из историје српског војног санитета, студије о начину организације војне санитетске службе и упутства за рад санитета у миру и рату.

Доктор Владан Ђорђевић је као шеф Хируршког одељења београдске Војне болнице унапредио организацију рада и струку и вршио сложене операције до тог степена да је

---

³ Алберт Кристијан Теодор Билрот, професор хирургије, управник Прве хируршке клинике у Бечу, један од најпознатијих хирурга свога доба.

⁴ Француско-немачки рат (1870–1871) између Француске и савеза немачких држава на челу са Прусом. Wikipedia, последњи пут уређена 22.10.2019. године, посећено 21.01.2020.

⁵ Радоје Чоловић, *Истакнути српски лекари и професори*, Београд: Медицински факултет, 2010, стр. 44.

⁶ В. М. Суботић, *Др Владан Ђорђевић...*, стр. 32.

то одељење подсећало на хируршку клинику⁷. Као управник београдске Војне болнице унапређен је у чин мајора.

Почетком 1876. године, у току припрема за Први српско-турски рат, Владан је постављен за начелника санитета Јужно-моравске дивизије, а средином исте године, у току рата, постављен је за начелника санитета Моравско-тимочке војске и начелника санитета Врховне команде. Српски војни санитет је у то време имао тек једну четвртину неопходног санитетског кадра: 120 доктора медицине и хирургије, 49 лекара и 157 апотекара и апотекарских помоћника, укупно 326 лица вишег медицинског образовања. „Може се тврдити да се са толиким санитетским персоналом цела српска војска могла снабдети да јој војни санитет функционише као и прајски“⁸. У току Првог српско-турског рата у војним болницама је лечено 13.342 рањеника и више од 20.000 болесника⁹.

Међутим, Владан је био строг у оцењивању и сматрао је да српски санитет није добро функционисао у Првом српско-турском рату јер није био довољно припремљен за рат, организација није била прилагођена локалним специфичностима, често се мењала формација војске што је отежавало рад санитета, многи сегменти војног санитета нису били усклађени у функционисању, као ни сарадња са страним медицинским мисијама. Један део кривице др Владан Ђорђевић пребацује и на командне структуре: „Главни ђенералштаб српске војске није имао ни појма о војно-санитетској служби у рату“¹⁰. Доктор Владан Ђорђевић је за успешно обављену дужност у току Првог српско-турског рата, уместо унапређења у чин потпуковника, добио Таковски орден, који је у том рату добио само још генерал Черњајев, командант војске.

У Другом српско-турском рату Владан је био начелник Санитетског одељења Врховне команде. Критиковао је Главни ђенералштаб што није искоришћено искуство из Првог српско-турског рата и извршена реорганизација војске. Србија је у Другом рату мобилисала 130.000 војника, али је у ратним операцијама учествовало око 49.000 бораца. У борбама је погинуло 539, а рањено 2.781, лечено 50.798 болесника¹¹. На основу целокупног рада српског војног санитета у Другом српско-турском рату Владан је закључио „[...] да је војни санитет српске милиције, према његовом личном бројном стању и према средствима која су му стајала на расположењу у рату 1877–1878, потпуно извршио своју дужност“¹². За одлично обављену дужност у рату Владан је одликован Таковском звездом са мачевима, као и команданти дивизија.

---

⁷ Радоје Чоловић, *Хроника хирургије у Србији*, Београд: Просвета, 2002, стр. 44.

⁸ Владан Ђорђевић, *Историја српској војној санијетџи. Књија друја. Историја војно-санијетџске службе у љрвом српско-турском рају 1876. Свеска љрва*, Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1893, стр. 284.

⁹ Владан Ђорђевић, *Laboremus! Поздрав Првом конгресу српских лекара и љриродњака – Првих 100 љодина у развијтку лекарске стјуруке у Србији*, Српски архив за целокупно лекарство, 1904, X, 12, стр. 522.

¹⁰ В. Ђорђевић, *Историја српској војној санијетџи. Књија друја*, стр. 285.

¹¹ В. Ђорђевић, *Laboremus!...* стр. 523.

¹² *Истџо*, стр. 524.

После завршетка Другог српско-турског рата Владан предлаже да Главни ђенерал-штаб српске војске у наредних неколико година потпуно реформише војску и доведе је у бољу борбену готовост.

После закљученог мира и проглашења Србије за независну државу, Владан је премештен из војске и почетком 1879. године постављен за начелника Санитетског одељења Министарства унутрашњих дела, односно начелника српског грађанског санитета. У току пет година на тој дужности, највише захваљујући њему, унапређена је здравствена служба у Србији, донети су важни закони којима су ударени темељи модерног здравственог система у Србији (*Закон о устјановљењу народној саниџејској фонда*¹³ и *Закон о уређењу саниџејске струке и чувању народној здравља*¹⁴) и изграђене нове болнице. Од јула 1884. до августа 1885. године др Владан Ђорђевић је био председник општине београдске.

У склопу припрема за рат са Бугарском др Владан Ђорђевић је повучен из резерве и постављен 11. септембра 1885. године за начелника санитета Врховне команде српске војске, са чином пуковника¹⁵. У то време војни санитет је имао много проблема и био је неспреман за рат.

„Изгледа да у војном санитету српске војске за седам година није нико хтео ништа да мисли, или ако је начелник санитетског одељења министарства војног чинио своју дужност и благовремено предлагао шта све ваља у мирно доба спремити за рат, ако је војно-санитетски комитет при министарству војном чинио своју дужност, ако су санитетски референти при дивизијама урадили што треба, онда не знамо шта треба да мислимо о оним министрима војним који су учинили да је мобилизација и рат од 1885. затекао нашу војску без икакве спреме за санитетску струку“¹⁶.

Међутим, хитно предузете организацијске мере (формирање привремених и етапних болница, прерасподела санитетских средстава између јединица давањем предности у снабдевању јединицама које ће учествовати у борби, интензивна обука лекара и болничара за рад у ратним условима, примена строгих хигијенских мера), имале су повољан ефекат, па је стање здравља целе војске за време мобилизације, логоровања и ратовања било веома добро.

После завршетка Српско-бугарског рата, начелник санитета Врховне команде пуковник др Владан Ђорђевић поднео је реферат врховном команданту краљу Милану¹⁷, у којем га извештава о раду санитета, анализира недостатке и на крају предлаже решења за унапређење организације и рада. Навео је да санитет према формацији за активну војску

¹³ *Српске новине*, 9. јануар 1880.

¹⁴ *Српске новине*, 4. април 1881.

¹⁵ *Службени војни лист*, 2. новембар 1885: 1211–1212.

¹⁶ Владан Ђорђевић, *Историја српској војној саниџеји. Књига четвртина. Историја пољске војно-саниџејске службе у српској војсци за време српско-бугарској рата 1885-1886*, Београд: Српско лекарско друштво, Српски архив за целокупно лекарство, одељак други, књига двадесета, 1888, стр. 48.

¹⁷ Реферат није датиран, али се на основу краљевог одговора из Београда од 24. јануара 1886. године, може претпоставити да је то било 5–10 дана раније.

треба да има 136 лекара и 43 апотекара; да у рату треба од укупног санитетског особља бар једну трећину оставити да лечи грађанство (што је и учињено у Српско-бугарском рату); да се формира само 10 пољских болница, а да се сваком пуку додели по један лекар; да се на главним путевима формирају санитетске етапе за брзу евакуацију рањеника у најближе вароши где би биле болнице; да дивизијска санитетска чета треба да буде ближе борбеној линији; да сваки пешадијски пук има два лекара, а да се повећа број другог санитетског особља; да се формира пуковско завојиште, а по потреби, ако су батаљони у пуку удаљени у току борбе, да се формирају у њима батаљонска завојишта; да сваки пешадијски пук другог позива, као и кавалеријска (коњичка) бригада, имају по једног лекара, а да буду ојачани нижим санитетским особљем; да све санитетске јединице буду опремљене прописаном опремом и прибором; да се укину пољске болнице, а да се од њиховог особља и опреме формира по једна етапна болница, која може да се, по потреби, преформира у две или четири санитетске етапе са по 50 до 100 болесничких постеља; да се формира дивизијска санитетска резерва од особља и прибора који остане нераспоређен, а коју може начелник санитета дивизије да ангажује у току борбе тамо где је најпотребније; да се прецизно дефинише шта треба да имају пољске апотеке; да се транспортна средства расподеле на свих пет активних дивизија; да целим санитетом дивизије командује референт санитета дивизије. Начелник санитета Врховне команде је предложио и нови персонални распоред војно-санитетског особља¹⁸. Неке од ових препорука су реализоване у наредних десетак година, у време када је начелник српског војног санитета био санитетски пуковник др Михаило Марковић¹⁹.

Доктор Владан Ђорђевић је направио статистику о броју рањеника, болесника, погинулих на бојишту и умрлих у болницама у сва три рата у којима је учествовао и те резултате упоредио са подацима модерних европских армија тога доба. Процент погинулих, рањених и умрлих у болницама од рана и обољења је био приближно исти у српској војсци као у другим европским армијама, без обзира на то што је српски санитет био пропорционално малобројнији и слабије опремљен. Владан то објашњава добром мотивацијом санитетског особља и добром организацијом рада и зато санитету даје позитивну оцену у сва три рата, а његове критике и примедбе су имале за циљ да се исправе уочени пропусти и реше проблеми.

Након завршетка Српско-бугарског рата и демобилизације војске 15. марта 1886. године, др Владан Ђорђевић је преведен у статус санитетског пуковника у резерви. После тога није обављао ниједну дужност у војном санитету, мада се бавио војском и санитетом у својим књигама, историјским и полемичким чланцима. Без обзира на Владанове заслуге у војсци и санитету, краљ Александар Обреновић га је због личног неслагања разрешио службе резервног пуковника²⁰.

¹⁸ В. Ђорђевић, *Историја српској војној санитетској. Књига четврта*, стр. 285–293.

¹⁹ Михаило Мика Марковић (1847–1911), санитетски пуковник, хирург, начелник санитета српске војске од 1886. до 1903. године.

²⁰ *Службени војни лист*, 8. август 1900: 709–710.

3. РАД НА РЕФОРМИ СРПСКОГ ВОЈНОГ САНИТЕТА

Посвећујући књазу Милану Обреновићу своју прву књигу о историји српског војног санитета, хвалећи његове заслуге као врховног команданта целе „храбре и дичне војске“ за стицање слободе и независности Србије у ратовима против Турске од 1876. до 1878. године, доктор Владан Ђорђевић наводи да „после тешке али славне борбе, настаје не мање тежак ал' миран период озбиљног реорганизаторског рада у Војсци Вашег Височанства, настаје период реформе и усавршавања у свима струкама војне службе, дакле и у војном санитету“²¹, предлажући да „[...] зграда новог устројства војног санитета треба да се подигне једино на искуству наше војске, користећи се при том, где год се може, и искуством других армија“²². У ова два навода је сажета суштина Владановог става о неопходности реформи у српској војсци и њеном санитету. Те идеје Владан је износио више пута од 1871. до 1886. године.

Циљ др Владана Ђорђевића је био да се дође до оптималног а могућег модела организације санитета у јединицама војске и у војним болницама, ради бољег функционисања у миру и у рату. Анализирао је рад српског војног санитета и проучавао моделе организације санитета у војскама тога времена и њихова мирнодопска и ратна искуства. Био је свестан колико је важно да Србија има модерну и јаку војску и одговарајући санитет. Покушавао је да реформу и реорганизацију изврши што пре, поготово у периодима пред почетак ратова. Али, био је свестан да се озбиљне реформе не могу извести за кратко време, поготово у сиромашној и заосталој држави, па се зато задовољавао и постепеним изменама, „крпежом“, како је он говорио.

Највећи проблем српског санитета у деветнаестом веку био је недостатак санитетског кадра свих профила, што је био један од разлога да се примене добра организациона решења. После оба српско-турска рата закључено је да српски војни санитет треба попунити довољним бројем лекара, лекарских помоћника, апотекара, апотекарских помоћника и административних радника. „Као год се старамо да стајаћа војска буде у стању дати у време рата све нужне кадре, за све родове оружја народне војске, тако се морамо побринути да удесимо санитетску и возарску струку стајаће војске“²³.

У циљу побољшања организације и функционисања санитета, Министарство војно је још пре почетка Првог српско-турског рата издало приручник *Уџуџсџво за службу војној саниџеџа срџске народне и сџајаће војске*²⁴, у којем је представљен модел како треба да буде организована модерна санитетска служба. Основа за писање овог упутства су ранији

²¹ Владан Ђорђевић, *Исџорија срџској војној саниџеџа, Књџиа џрва, 1835–1875*, Београд, Државна штампарија, 1879, стр. VII.

²² *Исџо*, стр. VIII.

²³ Владан Ђорђевић, *Исџорија срџској војној саниџеџа. Књџиа џрећа, Беоџраг: Српски архив за целокупно лекарство, 1880, стр. 628.*

²⁴ *Уџуџсџво за службу војној саниџеџа срџске народне и сџајаће војске*, Београд: Министарство војно, 1876.

предлози др Владана Ђорђевића о организацији и функционисању српског санитета, допуњени искуствима страних армија, али и Владановим личним искуством у Француско-пруском рату. У члану 1 *Ујујисџива* наводи се да „Све личности које служе у војсци имају право на бесплатно лечење у војним болницама“²⁵, чак и после завршетка рата, до оздрављења. Дужност Главне санитетске управе у Министарству војном је да за војску обезбеди довољно лекара, апотекара, лекова, инструмената и санитетског материјала, а за сваког војника и по један пакетић завојног материјала. Предлаже се увођење дужности начелника Главне управе војног санитета у Министарству војном, а у случају проглашења ратног стања и дужности начелника санитета Врховне команде, с тим да њихове надлежности буду веома прецизно дефинисане. Наведен је поступак изношења рањеника са места повређивања, рад лекара у завојишту и начин евакуације у бригадно санитетско одељење. Свака дивизија треба да има дивизијско санитетско одељење и четири пољске болнице. Резервне болнице формира окружна власт у унутрашњости земље, а места где ће се оне формирати одређује Главна управа војног санитета. Прописана је унутрашња организација резервних болница и начин њиховог рада. У *Ујујисџиву* су наведене персонална и материјална формација бригадног и дивизијског санитета, прописане процедуре пријема у болницу, начин вођења медицинске документације, неге и лечења, дужности лекара, лекарских помоћника и болничара, правила о дисциплини и кућном реду, отпугу из болнице, оцени способности за војну службу и поступак у случају смрти војника.

После два српско-турска рата вођена од 1876. до 1878. године, у којима је био начелник санитета Врховне команде, Владан предлаже да се реорганизација и модернизација српског војног санитета изврше према швајцарском моделу, уз коришћење сопствених, мирнодопских и ратних искустава²⁶. Сматра да санитет мора да има своје самостално одељење у Министарству војном, које ће да управља санитетом, а начелник војног санитета треба да има чин пуковника, јер „[...] зашто баш да у војном санитету чин потпуковника значи маршалство“²⁷. Сви војни лекари треба да добију официрске чинове. Владан предлаже да држава пошаље један број војних питомаца на студије медицине у војно-медицинску школу у Немачкој. Прецизно је прорачунао, на основу формације и бројног стања, да српска војска у мирнодопско време треба да има 104 лекара и 26 војнолекарских помоћника, 11 апотекара и девет апотекарских помоћника, укупно 150 санитетских официра²⁸. Владан је сматрао да би се за 5–6 година мирнодопског периода могла реализовати овако предложена реформа санитета.

Др Владан Ђорђевић је сматрао да војску треба припремити за евентуални будући рат у прецизно одређеним роковима и испланираним буџетом за те потребе. У склопу тога и „Санитетско одељење Министарства војног мора тачно израчунати шта и колико

²⁵ *Исџо*, стр. 1.

²⁶ Владан Ђорђевић, *Исџорија српској војној санитетској*. Књига шеста, Београд: Српски архив за целокупно лекарство, 1880, стр. 624.

²⁷ *Исџо*, стр. 625.

²⁸ *Исџо*, стр. 629 и 630.

још чега треба па да може рећи да је материјална опрема војног санитета потпуна, [...] како би војска била на крају тога рока потпуно спремна у војно-санитетском погледу²⁹. Сви ови предлози су рационални и реални, чак и неопходни, поготово када се узме у обзир тадашње стање у Србији и њеном окружењу, као и нестабилна укупна политичка ситуација на Балкану и у Европи.

4. РАД НА ПОБОЉШАЊУ ПОЛОЖАЈА ВОЈНОГ САНИТЕТА И САНИТЕТСКИХ ОФИЦИРА

Положај српског војног санитета у кнежевини Србији није био повољан, добрим делом због тога што у том периоду није био самосталан. Од оснивања 1836. године па до 1862. године санитет је био у саставу Министарства унутрашњих дела и сматран је за болничарску струку, лекари су имали мале плате и нису имали право на чинове. Још је др Емерих Линденмајер, први начелник српског војног санитета, два пута у току 1842. године тражио да се побољша положај војних лекара и да им се додељују чинови као и осталим официрима, али се са тим није сложио начелник војске, питајући „Шта ће вам чин?“³⁰ Без обзира што лекари имају часно и дивно звање и занимање, статус припадника војске (плата, услови становања и укупно поштовање у војсци и народу), одређиван је на основу официрског чина. Др Линденмајер је сматрао да су у то време у српској војсци бољи статус имали припадници војне музике него лекари³¹. Министарство унутрашњих дела није дозволило лекарима ни 1849. године да имају чинове, иако су носили униформу. Због свега тога су војни лекари одлазили из војске.

Када је 1862. године основано Министарство војно, санитет је ушао у састав Административног одељења тог министарства, а након реорганизације која је извршена 1864. године, санитет је припојен Економном одељењу, што му је још више смањило самосталност и независност у одлучивању, а то је отежавало функционисање. Било је јасно да треба формирати самостално санитетско одељење у Министарству војном.

Због сазнања да се у војсци недовољно поштују припадници санитета, министар војни се 26. јуна 1873. године обратио наредбом „[...] свим војницима, нижим чиновима и господи официрима да се убудуће придржавају законских прописа и да војеним лекарима, апотекарима и помоћницима лекарским и апотекарским указују ону почасти, која им по основу члана 10 припада. [...] Што [...] вреди и за марвене лекаре и помоћнике“³².

Краљ Милан Обреновић је 29. јануара 1875. године изменио Закон о устројству војске који је био на снази од 20. марта 1864. године. Измењена је побољшан положај санитета, уведени су чинови, а потпуковник је био највећи чин у санитету³³.

²⁹ *Истио*, стр. 631.

³⁰ В. Ђорђевић, *Историја српској војној санитетској, Књига прва*, стр. 149.

³¹ *Истио*, стр. 151.

³² *Истио*, стр. 256.

³³ *Истио*, стр. 289–290.

Однос према санитету и значају очувања здравља војника види се из писма које је министар војни упутио 10. марта 1876. године *Друштву за њивајну љомоћ рањеницима и болесницима у време рајиа*³⁴, тражећи помоћ за војни санитет пред почетак Првог српско-турског рата, образлажући да „су државна средства за опрему целокупне војске за сада тако ограничена, да се морају употребити на опрему оних родова оружја који су за само ратовање, нужнији од војног санитета”³⁵. У ствари, важније је било набавити оружје и војну опрему за ратовање него лекове и средства којима се спасавају животи рањеника и болесника.

Од почетка рада у београдској Војној болници, доктор Владан Ђорђевић био је свестан тих неправилности и њихових штетних ефеката на санитет, али и на војску у целини и зато је тражио начине да војномедицинска струка и њени припадници добију равноправан статус са осталим службама и родовима у војсци. Своју активност за побољшање стања у војном санитету усмерио је у два правца: за бољу организацију и функционисање санитетске службе и на побољшање статуса лекара и другог санитетског особља. Инсистирао је да се санитет попуни квалитетним кадром и да се боље опреми. На његов предлог укинута је устаљена пракса да се за санитет регрутују недовољно способни младићи, који нису за борбене јединице, али да, наводно, могу да обављају посао болничара, а Владан је сматрао да је то један од најтежих послова у војсци³⁶.

Циљ му је био и да се поправи положај свих војника и официра у војсци и зато се залагао за боље стандарде живота, рада, становања, облачења и исхране, као и за квалитетније лечење. Сматрао је да су редовне контроле квалитета хране и воде и мере опште и личне хигијене најбоља превенција заразних болести. Његови предлози су прихваћени и уведени у редовну праксу у војсци. Између осталог, на његов захтев укинут је пост за војнике средом и петком у рату, у екстремним условима живота и у зимским месецима.

Др Владан Ђорђевић је у периоду од седам година, колико је радио у српској војсци, остварио резултате којима је поправљен положај војног санитета. Санитет је постао равноправан са осталим родовима и службама у Министарству војном, формиран је Санитетски кор, односно корпус санитетских официра, у војску је примљен велики број квалитетних лекара и другог медицинског особља, у рату је начелник санитета по формацији био члан Врховне команде а начелници санитета у дивизијама и бригадама чланови команде тих јединица, лекари су добили чинове санитетских официра са могућношћу напредовања до пуковника и имали су исти статус као други официри њиховог чина и ранга, а напредовање лекара у каријери и војној хијерархији је било у складу са стручним спремом и формацијским положајем.

---

³⁴ То је била претходница Црвеног крста у Србији.

³⁵ В. Ђорђевић, *Историја српској војној санијетиа. Књиа друиа.*, стр. 123.

³⁶ *Истиа*, стр. 192.

5. НАСТАВНИЧКА ДЕЛАТНОСТ

Доктор Владан Ђорђевић је део својих активности посветио здравственом просвећивању официра, војника и обичног народа, пишући упутства, стручне и популарне чланке и правне акте, држећи предавања, али и у свакодневnoj комуникацији. У току рада у српскоj војсци држао је наставу у Болничарскоj школи и Војноj академији.

Владан је од 1871. до 1874. године држао предавања и практичне вежбе болничарима стајаће војске из војне медицине и хигијене. Написао је и приручник о болничарскоj служби³⁷, користећи се сличним приручником швајцарске војске. Предавао је о нези болесника, хируршкоj обради ране, преломима костију, методама имобилизације, раду у апотеци и кухињи, чишћењу и одржавању болнице, помагању комесару болнице у набавци намирница и одржавању магацина, раду на административним пословима и изради завојног материјала. Посебна пажња је посвећена војноj хигијени.

Од 1873. године доктор Владан Ђорђевић је постављен за професора хигијене у Војноj академији. Наставу је држао кадетима, будућим официрима. За њих је написао савремени приручник *Начела војне хигијене*³⁸, који је био званични уџбеник на Војноj академији у Србији наредних 40 година. Јасним и разумљивим језиком, уз пуно поштовање војномедицинске струке, истакнут је значај хигијене за очување и унапређење здравља војника у мирнодопским и ратним условима. Истицао је да су официри, поред лекара, најодговорнији за примену хигијенских мера. Један број предавања је посветио основним појмовима из анатомије човека. Поред теоријске наставе, Владан је одводио слушаоце у болницу и показивао им у пракси оно што су слушали на предавањима.

Већина начела војне хигијене који су наведени у књизи важе и данас, 145 година од времена када је написана. На промоцији доктора Владана Ђорђевића за првог почасног доктора Медицинског факултета у Београду, лауреат је имао потребу да у кратком обраћању спомене и своју активност наставника војне хигијене: „Хирург-оператор морао је да оснива катедру војне хигијене онда када у целој Европи не беше још ни једне катедре за општу хигијену а за војну беше само први покушај у енглескоj војноj академији“³⁹.

6. ПУБЛИЦИСТИЧКА ДЕЛАТНОСТ У ОБЛАСТИ ВОЈНОГ САНИТЕТА

Др Владан Ђорђевић објавио је неколико значајних публикација о организацији и функционисању војног санитета, војноj медицини и војноj хигијени. Писање је увек

---

³⁷ Владан Ђорђевић, *Болничарска служба по њајској и швајцарској инструкторској за болничарске четје у српској војсци: са 85 дрвореза у текстоу, њојајмљених из швајцарске ручне књиге за фратије и болничаре*, Београд: Министарство војно, 1874.

³⁸ Владан Ђорђевић, *Начела војне хигијене*. Београд: Министарство војно, Државна штампарија, 1874.

³⁹ Ђорђе Јоанновић. *Почасни докторати гра Владана Ђорђевића*. Српски архив за целокупно лекарство, 1927, XXIX, 127–135, стр. 132.

било мотивисано практичним разлозима и посвећено темама које су значајне за војни санитет и војску, а након детаљне анализе увек је предлагао конкретна решења која је могуће применити у пракси. Публикације су биле у форми приручника, а најзначајније су *Војно-лекарска писма*⁴⁰, *Начела војне хигијене*, *Болничарска служба по крајској и швајцарској инструкцији за болничарске чете у српској војсци* и *Санитарска служба на бојноме пољу*.⁴¹ Публикације су написане на основу савремене војномедицинске литературе тога доба, а у њима су изнета и Владанова властита ратна искуства.

Најзначајније дело Владана Ђорђевића о војном санитету је његова четвортомна *Историја српској војној санитету*, у којој је описан српски санитет од формирања 1836. године па до завршетка Српско-бугарског рата 1886. године, о чему је више написано у чланку *Владан Ђорђевић и историја српској војној санитету*, аутора Вељка Тодоровића и Јова Зељковића.

6.1. Војнолекарска писма

На основу знања и искуства које је стекао у Француско-пруском рату, др Владан Ђорђевић је у јуну 1871. године написао студију у форми три писма о томе како би могао да буде организован и како да функционише српски војни санитет.

У првом писму од 1. јуна 1871. године износи претпоставку да би Србија у евентуалном шестомесечном рату могла да ангажује око 150.000 војника, а да би санитет за то време морао да лечи око 15.000 рањеника и болесника. У Србији је било око стотину лекара, лекарских помоћника и хирурга, што је било недовољно. Зато Владан предлаже да се недостатак до оптималног броја од око 250 лекара и лекарских помоћника попуни добровољцима из српских земаља у саставу Аустрије и словенских земаља, а да се један број санитетског особља ангажује за плату. Предлаже да се 70 лекара упути у јединице војске, а да се остали распореде на рад у војним болницама. Сматра да је рационалније, јевтиније и лакше за управљање ако се у склопу припрема за рат изгради 30 нових болница павиљонског типа, у којима би могло да се лечи по 500 рањеника и болесника, него да се, по тада важећем ставу, ратне војне болнице формирају у постојећим болницама, касарнама, школама, црквама и манастирима.

У другом писму од 8. јуна 1871. године Владан излаже концепт како да се у случају рата обезбеди 1.200 нудиља и болничара, на принципу добровољности, од лица која нису активно укључена у војску. Предлаже да се оснује *Српско друштво за брајску помоћ у невољи*, према моделу организације и рада Црвеног крста. Чланови Друштва би се у време мира ангажовали у случају епидемија болести, пожара, поплава и временских непогода. Наведена је структура и начин рада Друштва. Предложио је да се напише приручник

⁴⁰ Владан Ђорђевић, *Војно-лекарска писма*, Београд: Министарство војно, 1872.

⁴¹ Владан Ђорђевић, *Санитарска служба на бојноме пољу*, Отаџбина, 1875, год. 1, књ. 3, св. 9–12, 300–313.

о раду лекара у рату и да се у Београду формира главно сместиште (магацин) санитетског материјала. „То све треба да је у реду пре него што рат букне“⁴².

У трећем писму од 16. јуна 1871. године Владан предлаже организацију и начин рада у ратним болницама. Најискуснији лекар треба да врши дијагностику и тријажу рањеника. Наведени су примери различитих повреда и препоруке за њихово лечење.

Посебан прилог *Војно-лекарским њисмима* је поглавље о значају ратне хигијене, због чињенице да је у великим војним сукобима у Европи тога доба више војника умрло од заразних болести него од ратних повреда. „Стога је дужност свакога лекара да добро проучи хигијенска начела и да се стара да [...] сачува здравље војницима“⁴³.

На крају Владан оптимистички закључује „да можемо без бриге бити за наше рањенике и болеснике, [...] само ако одмах [...] почнемо спремати што треба, ако одмах почнемо прикупљати и организовати нашу малену снагу лекарску“⁴⁴. Ове препоруке су упућене четири године пре почетка Првог српско-турског рата.

6.2. Начела војне хигијене

Овај приручник написан је у виду уџбеника са 14 поглавља, на 393 странице. Истакнут је значај хигијене за здравље, разбољевање и умирање војника, као и претпоставке колико би се смањило обољевање и умирање од заразних болести ако би се примењивале основне хигијенске мере, за које постоје услови или се могу лако обезбедити. За недовољну примену хигијенских мера у војсци окривљују се санитет и официрски кор. Обавеза је сваког официра да зна принципе хигијене и да обезбеди услове да се хигијенске мере у потпуности примењују.

У *Начелима војне хигијене* детаљно су обрађене теме о томе како на здравље војника утичу климатски услови, земљиште, воде, услови становања, рад у теренским условима, одећа, обућа, исхрана, алкохолна пића, физичко вежбање, маршеви и војне вежбе.

Доктор Владан Ђорђевић сматрао је да војницима треба обезбедити у току служења војног рока исте или боље услове него што имају код својих кућа, и то не само због моралне обавезе војске и државе, него „[...] из економских обзира, [...] јер је рачуном доказано да ништа толико не кошта скупо као боловање у војсци“⁴⁵, тврдећи „[...] да нема те заразе која се не би могла у војсци предупредити“⁴⁶. Наводи да би се за половину смањило број војника који се лече у болницама само када би се предузимале одговарајуће мере за одржавање личне и колективне хигијене, када би се побољшала исхрана и услови живота у касарнама и за време логоровања и када би се вршила редовна вакцинација и ревакцинација.

---

⁴² В. Ђорђевић, *Војно-лекарска њисма*, стр. 45.

⁴³ *Истио*, стр. 81 и 82.

⁴⁴ *Истио*, стр. 2.

⁴⁵ В. Ђорђевић, *Начела Војне хигијене*, стр. 1.

⁴⁶ *Истио*, стр. 6.

6.3. Болничарска служба њо њрајској и швајцарској иншѡрукцији за болничарске четѡе у срѡјској војсци

Доктор Владан Ђорђевић је на основу приручника за рад болничара у швајцарској и пруској војсци написао упутство за рад болничара, прилагођено приликама у тадашњем српском војном санитету. Навео је да болничар мора да има највеће људске и моралне врлине да би могао квалитетно да обавља ту тешку и часну дужност. „У болничарске чете се бирају најразборитији, најпоштенији и најчеститији момци“⁴⁷.

У *Болничарској служби* јасно су прописане препоруке о пријему рањеника у болницу, одржавању хигијене, давању лекова, дежурству, праћењу тока болести, нези, дезинфекцији, указивању прве помоћи, транспорту повређених и лечењу рана и обољења. Посебна пажња је посвећена раду болничара на бојном пољу, коришћењу транспортних средстава, раду болничара у току евакуације рањеника и болесника, механичким повредама екстремитета и постављању завоја. Дате су инструкције за поступање болничара у акутним и по живот опасним стањима: крварењу, повраћању, тровању, несвестици, паду са висине, великој болести (падавици-епилепсији), сунчаници, утопљењу, смрзавању, вешању и удару грома.

Истичући значај правилно указане прве помоћи на бојном пољу и улоге болничара у томе, Владан наводи да би се три четвртине рањеника који умру на бојном пољу могло спасити само да је заустављено крварење, правилно извршена имобилизација поломљених костију и да су на време транспортовани. До детаља је описао поступак указивање прве помоћи на бојном пољу код стрелних повреда, посекотина, опекотина, смрзотина, повреда костију и зглобова. На цртежима је приказао како изгледају правилно урађене те интервенције. На 85 скица и цртежа приказани су анатомски делови тела, врсте рана, начин указивања прве помоћи, импровизована средства за имобилизацију и примери транспорта рањеника.

6.4. Саниѡетѡска служба на бојноме ѡљу

Владан је у *Војно-лекарским ѡисмима* из 1871. године, на основу тадашњих ставова о санитету у европским армијама, а и на основу свог искуства стеченог у Француско-пруском рату, изнео принципе организације и рада санитета. Међутим, после кратког времена су се променили неки војномедицински доктринарни ставови, што је најбоље објаснио немачки хирург др Ландсбергер у приручнику из ратнохируршке технике⁴⁸. Исте године када је издат Ландсбергеров приручник, др Владан Ђорђевић је написао чланак *Саниѡетѡска служба на бојноме ѡљу*, који је објављен 1875. године у *Оѡаѡбини*, а у којем је

⁴⁷ В. Ђорђевић, *Болничарска служба њо њрајској и швајцарској иншѡрукцији...*, стр. 9.

⁴⁸ Handbuch der kriegschirurgischeng Technik von Dr. Joseph Landsberger, pract. Arzt. Mit. 2 Tafel - Abbildungen. „Wissen ist Macht“ Vom Central-Comité der deutschen Vereine zur Pflege im Felde verwundeter und erkrankter Krieger im Namen Ihrer Majestät der deutschen Kaiserin und Königin von Preussen mit dem Preise gekrönt. Tübingen 1875. Verlag der H. Laupp'schen Buchhandlung. VIII.

објавио измене и допуне ранијих ставова о ратној хирургији. Текст је намењен лекарима у рату. „Ако икада треба лекару енергије, одважности, окретности и знања, то је за цело у време рата“⁴⁹.

У *Саниџејској служби на бојноме њољу* Владан објашњава како треба да буде организован санитет у војсци у рату. У пуку треба да постоји санитетско одељење, са лекаром, лекарским помоћником, носиоцима рањеника и екипом за транспорт и евакуацију. Оно је најближе борбеној линији, а место где ће бити лоцирано одређује се пре почетка битке. У њему се врше само хируршке операције из виталних индикација, а рањеници се после медицинске обраде евакуишу у болнице. У дивизији постоји завојиште. Оно се налази на око 3.000 корака од борбене линије. Рад на завојишту се организује у оквиру четири одељења: на првом одељењу ради најискуснији лекар и он врши дијагностику и тријажу према тежини повреда, на другом одељењу се врше хируршке интервенције, на трећем се постављају завоји, а на четвртном се рањеници припремају за транспорт. Пре свих се збрињавају тешки рањеници са преломима костију, повредама зглобова, крварењем из великих крвних судова, повредама груди, трбуха и мокраћне бешике. Ти рањеници се после указане лекарске помоћи што пре евакуишу у ратне болнице ради дефинитивне хируршке обраде.

7. ЗНАЧАЈ ВЛАДАНА ЂОРЂЕВИЋА ЗА СРПСКУ ВОЈСКУ И СРПСКИ ВОЈНИ САНИТЕТ

Доктор Владан Ђорђевић је као први хирург у српској војсци, управник београдске Војне болнице, предавач на Војној академији, начелник санитета у сва три рата вођена у другој половини деветнаестог века, аутор или сарадник на изради важних прописа којима је уређивана организација и функционисање војног санитета, аутор бројних едукативних писаних прилога, био личност која је имала велики углед и ауторитет у државним, војним и културним круговима свога доба. Он је знатно утицао на развој и рад српског војног санитета, а донекле и војске у целини. Његови приручници *Болничарска служба*, *Начела војне хиџијене* и *Саниџејска служба на бојном њољу*, представљају доктринарна документа према којима је функционисао српски санитет не само у време док је Владан био његов начелник него и много година касније, а *Историја српској војној саниџеји* представља капитално дело о српском санитету за период од шездесет година у деветнаестом веку.

У Владаново време српски војни санитет је са успехом извршио свој задатак у три рата, показао је завидан степен организованости и стручности, превентивно-медицинским радом је допринео бољем квалитету живота војника и спречавању појаве епидемија заразних болести, успешно су лечени рањеници и болесници и поред недостатка лекара и оскудице у лековима и санитетском материјалу. Владановом заслугом санитет је добио равноправан статус са осталим родовима и службама у Министарству војном, почео је масовнији пријем санитетског кадра свих профила, побољшао се стандард живота, лекари

⁴⁹ В. Ђорђевић, *Саниџејска служба на бојноме њољу*, стр. 302.

су добијали чинове санитетских официра, формирао је санитетски кор који су сачињавали сви санитетски официри српске војске.

Доктор Владан Ђорђевић би сигурно дао много већи допринос у хирургији, с обзиром на таленат и посвећеност, да га у томе нису спречиле обавезе на високим војним и државним дужностима које је обављао у најкреативнијем делу свог живота.

Владан је обележио једну епоху напретка не само у војсци него у целокупном српском друштву. Био је искрено убеђен да се напредак српске државе, војске и санитета може остварити само по узору на развијене и напредне европске државе, али уз пуно поштовање локалних, српских националних, економских, политичких и културних специфичности и уз стални самопрегорни рад и пожртвовање.

О доприносу доктора Владана Ђорђевића војном и цивилном санитету, али и његовом утицају на целокупни друштвени живот Србије, сведоче изјаве његових савременика, али и истакнутих лекара данашњег времена.

Професор др Ђорђе Јоанновић, декан Медицинског факултета у Београду, написао је поводом смрти др Владана Ђорђевића: „Својим неуморним радом дубоко је задужио не само нас лекаре него цео наш народ“⁵⁰.

Значај Владана Ђорђевића су нарочито ценили и истицали војни лекари-официри. „Од како постоји наш војни санитет доктор Владан је у њему остао као најистакнутија личност. [...] Он је био, као и у свим јавним пословима, велики ауторитет и у војном санитету, и нико га није ни вредноћом, ни плодношћу, ни успехом, ни организаторским талентом достигао“⁵¹.

О доктору Владану Ђорђевићу су исказани изрази највишег поштовања и од стране савремених генерација. „Личност оваквих историјских димензија заслужује не само научни скуп, бисте за незаборав у кругу две највеће клиничко-болничке институције у Републици Србији, већ и почасно место у историји српског војног санитета“⁵².

8. ЗАКЉУЧАК

Доктор Владан Ђорђевић је своју делатност у српској војсци и њеном санитету остварио на неколико подручја: као војни хирург, управник београдске Војне болнице, начелник санитета у три рата, наставник Војне академије, креатор прописа и доктринарних ставова о организацији и раду санитета, писац историје српског војног санитета. Допринео је унапређењу положаја санитетских официра и санитета у српској војсци, а увођењем у праксу хигијенских и противепидемијских мера, као и поступака са рањеницима на бојишту,

---

⁵⁰ Ђорђе Јоанновић, *О животоу и раду Др. Владана Ђорђевића*, Српски архив за целокупно лекарство, 1931, год. XXXIII, свеска 2, стр. 163.

⁵¹ Јордан Стајић, *Раг Др. Владана Ђорђевића на војном санијетету*, Српски архив за целокупно лекарство, 1931, год. XXXIII, свеска 2, стр. 171.

⁵² Miodrag Jevtić, *Doprinos dr Vladana Đorđevića razvoju srpskog vojnog saniteta – Povodom 165 godina od rođenja dr Vladana Đorđevića*, Vojnosanitetski pregled, 2010, LXVII, стр. 76.

утицао је да се знатно поправи положај свих српских војника и официра, у миру и у рату. Иако је у многим замислима био визионар и испред свог времена и услова у којима је живео и радио, ипак је већина његових идеја реализована. Бављење другим државничким, политичким и дипломатским пословима, прерано га је одвојило од војске, медицине и санитета, према којима је изражавао склоност и љубав. Остварио је дела непролазне вредности у више области људске делатности. Личним примером је показао како се стварају и бране темељне вредности државе и војске.

ЛИТЕРАТУРА

1. Војислав М. Суботић, *Др Владан Ђорђевић: њедесетогодишњица књижевної рада: 1860. – 25. фебруар – 1910*. Репринт издање (из 1910), са допунама Радоја Чоловића и Душана Иванића, Београд: Српска академија наука и уметности: Српско лекарско друштво, 2016.
2. Радоје Чоловић, *Истакнути српски лекари и професори*, Београд: Медицински факултет, 2010, стр. 33–116.
3. Радоје Чоловић, *Хроника хирургије у Србији*, Београд: Просвета, 2002.
4. Владан Ђорђевић, *Историја српској војној саниџеи. Књија друја. Историја војно-саниџејске службе у првом српско-турском рају 1876. Свеска прва*, Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1893.
5. Владан Ђорђевић, *Историја српској војној саниџеи. Књија прва*, Београд: Српски архив за целокупно лекарство, 1880.
6. Владан Ђорђевић, *Laboremus! Поздрав Првом конгресу српских лекара и природњака – Првих 100 година у развоју лекарске струке у Србији*, Српски архив за целокупно лекарство, 1904, X, 12, стр. 513–538.
7. *Закон о установљењу народној саниџејској фонда*, Српске новине, 9. јануар 1880.
8. *Закон о уређењу саниџејске струке и чувању народној здравља*, Српске новине, 4. април 1881.
9. Владан Ђорђевић, *Историја српској војној саниџеи. Књија четврта. Историја војске војно-саниџејске службе у српској војсци за време српско-бујарској раја 1885–1886*, Београд: Српско лекарско друштво, Српски архив за целокупно лекарство, одељак други, књига двадесета, 1888.
10. Владан Ђорђевић, *Историја српској војној саниџеи. Књија прва, 1835–1875*, Београд: Државна штампарија, 1879.
11. *Уједињење за службу војној саниџеи српске народне и стајаће војске*, Београд: Министарство војно, 1876.
12. Владан Ђорђевић, *Болничарска служба по крајској и швајцарској инџињерији за болничарске чете у српској војсци: са 85 дрвореза у тексти, позајмљених из швајцарске ручне књије за фрајре и болничаре*, Београд: Министарство војно, 1874.
13. Владан Ђорђевић, *Начела војне хигијене*, Београд: Министарство војно, Државна штампарија, 1874.
14. Ђорђе Јоанновић, *Почасни докторат гра Владана Ђорђевића*. Српски архив за целокупно лекарство, 1927, XXIX, стр. 127–135.
15. Владан Ђорђевић, *Војно-лекарска исма*, Београд: Министарство војно, 1872.
16. Владан Ђорђевић, *Саниџејска служба на бојноме пољу*, Отацбина, 1875, год. 1, књ. 3, св. 9–12, стр. 300–313.

17. Ђорђе Јоанновић, *О живоју и рагу Др. Владана Ђорђевића*, Српски архив за целокупно лекарство, 1931, год. XXXIII, свеска 2, стр. 155–163.

18. Јордан Стајић, *Раг Др. Владана Ђорђевића на војном санишећу*, Српски архив за целокупно лекарство, 1931, год. XXXIII, свеска 2, стр. 163–172.

19. Miodrag Jevtić, *Doprinos dr Vladana Đorđevića razvoju srpskog vojnog saniteta-Povodom 165 godina od rođenja dr Vladana Đorđevića*, Vojnosanitetski pregled, 2010, LXVII, стр. 73–76.

Veljko Todorović

VLADAN ĐORĐEVIĆ AND THE SERBIAN ARMY

S u m m a r y

Dr Vladan Đorđević (1844–1930) was the first surgeon in the Serbian Army. He served in the Medical Corps for seven years (from 1871 to 1878 and from 1885 to 1886). He was a surgeon and head of the Belgrade Military Hospital and headed the Serbian Army Medical Corps during the First (1876) and the Second (1877–1878) Serbo-Turkish Wars and during the Serbo-Bulgarian War (1885–1886). He either drafted or participated in the preparation of doctrinal documents regulating the organization and work of the medical service of the Serbian Army, having relied on his own experience, but also on the regulations of foreign armies, especially the German and the Swiss ones. The great majority of his proposals in reference to the work of Medical Corps was accepted and implemented. In the army, he gave lectures on the work of medical orderlies on the battlefield and on the principles of military hygiene. He wrote handbooks on the aforementioned topics, which served as official textbooks for several decades. He significantly improved the position of the Serbian Army Medical Corps and medical officers and contributed to the increase of medical personnel in the Army and better equipping of medical service. Through the improvement of hygienic conditions in the army, the number of military personnel diagnosed with different illnesses was reduced, especially in reference to infectious diseases, whereas better treatment conditions in military hospitals reduced mortality from diseases and injuries. Due to his overall contribution to the development of the Serbian Army and its Medical Corps, Dr Vladan Đorđević has been considered as one of its most important representatives in the entire Serbian history.

Keywords: Vladan Đorđević, Serbian Army, medical service, history